

Lille Ulefos

Høyt over Ulefoss, industristedet og fossen som skapte det, troner i nord Ulefos Hovedgaard, kalt napoleonstidens hovedverk i Norge. I sør Fens-feltet.

AV JAN ODINSEN

Journalist, p.t. i Varden. Bachelor i adm/øko. og høyskolekandidat i kulturarbeid.

ULEFOSS

et unorsk kraftsenter i Telemark

TEMA

Ulefos Hovedgaard, som i dag er en del av Telemark Museum, sto ferdig i 1807 og ble bygd som sommersted for familien Aall i Porsgrunn. Familien eide sagene ved Ulefossen, der vannet fra Hardangervidda gjennom Vest-Telemark, før kanaliseringen i 1892, fosset fritt ut i Norsjø, Norges 17. største innsjø – og sin tids E-18 mot Skien og havet. Da hovedgården sto ferdig, hadde det alt i over 200 år, fra 1500-tallet av vært sagbruksdrift på nordsiden av Ulefossen. Ja, så omfattende at det til tider ”var til fortregning for” kongens sager i Skien.

Gården het i middelalderen Wolufors og var fra ca. 1550 en adelig frigård, eid både av Claus Huitfeldt, Kronen og familien Løvenskiold. Forvalterboligen, ”Lille Ulefoss” fra 1814, er i dag et privat hjem, innredet av interiørdesigner Anemone Wille Våge. Hun og mannen Per Ove Bakke tilbyr herregårds overnatting hele året. De driver også sommerkaféen Café Slusemesteren på Vrangfoss sluse.

350 ÅRS DRIFT

I 1657 ble også sørsiden av fossen industrialisert og Ulefos Jernværk etablert, med basis i malm fra gruvedrift i Fens-feltet rett i sør og begrunnet i kong Fredrik III's krig mot Sverige.

Vrangfoss sluse

Mens sagene på nordsiden av fossen er stilnet, og ny industri er kommet til, er jernverket ennå i drift, nå som et mer fredsommelig støperi mest kjent for sine ovner og gategods. Gruvedriften i Fens-feltet ble satt på pause i 1927. I 2007 kunne Cappelen-familien – eiere de siste 172 år – og lokalbefolkningen, feire 350 år med sammenhengende behandling av jern på ett sted. Noe nær verdensrekord.

SPENN

På Ulefoss danner verksmiljøet en tett treklang. Med jernverket og eierfamiliens herregård Holden fornemt tilbaketrukket i en park rett ved, som to toner, og fraflyttede, vernede arbeiderboliger på Øvre Verket som en tredje. Opp igjennom århundrene har det gått i både dur og moll.

KUNST OG HÅNDVERK

På Øvre Verket er det håndverkstun og restaurant med arbeiderkost. På stedets antikvariat finner en hyllemeter med litteratur fra Ulefoss, både om Hovedgaarden og Ulefos Jernværk. Journalist Gerhard Hedlund skrev i mange år både artikler og bøker fra hjemstedet. Holla Historielag har i tillegg til enkelutgivelser gitt ut over tyve bind i serien ”Holla Minner” med tema fra bygda og omegn. Per Bernt

Tufte og NRK-journalist Arne Johan Gjermandsen har gitt ut mye faktamateriale hentet fra arkiver i inn og utland. Ikke minst skrev Gjermandsen storverket "Hollamålet i Nedre Telemark". I Holden henger landets største samling av landskapsmaleren August Cappelens bilder. August Cappelen (1827–1852) vokste opp på Ulefoss. På Ulefos Hovedgård er det også et museum med familien Aalls ulike vogner.

INTERNASJONALT

Ulefos Hovedgaard og jernverksmiljøet er levende monument over verdiskapingen Ulefoss med befolkning har stått for opp gjennom århundrene. Dette har skjedd i samspill med fossens egnethet, skoger og malmrike fjell lokalt, og med markeder, bybranner, kriger og kompetanse internasjonalt.

Mange ulefossinger kan føre slekta tilbake til sag-, gruve- og jernverksfolk fra Skandinavia og Europa ellers. De sentrale eierfamiliene de siste hundre-årene stammer fra Tyskland og England. Den første ekte ulefossing, Starkad den gamle, skal ifølge norrøn mytologi ha bodd under fossen. Han hadde åtte armer, hang til bruderov og ble farfar til mye omtalte Starkad den yngre fra Tromøy ved Arendal. Herfra kom også senere jernmalm til bruk på jernverket.

VAKREST I LANDET

I 1892 ble Ulefossen kanalisert og Bandak-Norsjø kanalen åpnet for ferdsel fra havet til Dalen.

Telemarkskanalen er i dag en av Telemarks fremste turistattraksjoner. Et stort arbeid er i gang for å gjøre den til regionpark. I anleggstiden vokste Lanna frem som et handels- og service-senter på Ulefoss. Lanna ligger mellom slusene på Ulefoss (3 kamre) og Vrangfoss (5 kamre) lenger nord. Her kom Telemarks første apotek utenfor byene, og her var Aaheim hotell med stor forsamlingshall og kino. Senere kom sentrum tilbake til fossen – til Krøsset – ved jernverket, hvor det også kom ny bru. Da enda en bru kom, flyttet sentrum igjen. Til Ringsevja nedenfor jernverket – hvor det er i dag.

På Krøsset var det handelsforening med Telemarks lengste handelsdisk. Der er det turistinformasjon og kanal- og ovnsutstilling nå. I andre etasje har Fens-feltet geologiforening sin utstilling. I slusevokterboligen har Holla Historielag sine lokaler. I forbindelse

Café Slusemesteren

Ulefos Hovedgaard

med Det europeiske turistår i 1990 valgte Nortra (senere Norsk Turistråd) ut Norges 20 best bevarte bygder og tettsteder. I Telemark falt valget på Ulefoss.

KRAFTSENTER

På høydene rundt fossen ligger gamle gårder. Ved Romnes i nord står Romnes kirke fra ca. 1200, som også var verksfolkets kirke. Her står tre jernkors fra 1600-tallet til minne om hammersmedmestere i den svenske Finsrod-slekta. Ved Prestegården og Holla i sør står ruinene av gamle Holla kirke fra 1100-tallet. Den er for tiden under restaurering. Fra Holla ser en over til Søve, hvor eidsvoldsmannen, kaptein E. B. Høyum, bodde. Her er det nå videregående skole i naturbruk med undervisningsbygg tegnet av Sverre Fehn. Under og i sør ligger Fens-feltet med den unike Fens-

vulkanen, full av thorium og sjeldne jordmineraler, alt dekket av mutingsretter.

GEA NORVEGICA GEOPARK

Fens-feltet er del av UNESCO-støttede Gea Norvegica Geopark, som omfatter åtte områder i Vestfold og Telemark. Formålet med geoparkene er å gi informasjon om den geologiske arven og vise linjene mellom geologiske prosesser og samfunnet.

Som andre vulkaner kan imidlertid også Fen-vulkanen fort komme opp med en aktiv og ny fortelling. Internasjonalt er prisen på jordmineraler på vei opp.

www.kanalferie.no
www.lilleulefoss.no
www.telemarkskanalen.no